

NARODNA VJERA BOSANSKO- HERCEGOVAČKIH MUSLIMANA

**(Kratak osvrt na islamsku
modernističku kritiku
narodne vjere
bosanskohercegovačkih
muslimana)**

Dr. Enes KARIĆ

Sažetak

U ovom eseju autor se bavi različitim fenomenima tzv. narodne vjere kod BiH muslimana. U prvim dionicama ovog eseja vraća se pozornost na esencijaliziranu ortodoksiju koju formuliraju zvanične teologije, a potom autor ukazuje na "narodnu vjeru", ili, pak, narodno prakticiranje raznolikih vjerskih amalgama sa onim što se smatra "zvaničnom" ili "pravom" vjerom. Autor na više mjesta pokazuje fenomene narodnog ili pučkog "mirenja" (prethodne) sinkretističke tradicije i zvanične (važne) teologije. U drugom i glavnom dijelu ovog eseja autor pokazuje na koji su način proučavatelji mnogih fenomena "narodnog islama" u Bosni i Hercegovini izložili svoje predmete koje su teorijski elaborirali. Tzv. "neislamski" običaji koji se vide u praksi bh. muslimana tumačeni su na različite načine, njima je nekada opravdavano bogumilsko porijeklo i posebnost bh. muslimana, ali su ti običaji često bili i kritikovani od zvanične Islamske zajednice iz Sarajeva. Posebno je obrađena uloga nekih autora, npr. Huseina ef. Đoze, koji je na ove običaje gledao na racionalistički i prosvjetiteljski način. Tako ih je nastojao ponekada i prevladati.

Ključne riječi: BiH muslimani, narodna vjera, narodni ili pučki praznici i blagdani, narodni običaji, neislamski običaji, sinkretizam, zvanična teologija, itd.

1. Narodna vjera: problem definiranja

U uvodu djela *Social and cultural anthropology* (Socijalna i kulturna antropologija) autori John Monaghan i Peter Just donose svjedočanstvo jednog katoličkog vjeroučitelja sa otoka Sumbawa u Indoneziji, koji je djelovao među ljudima plemena Dou Donggo.

Na pitanje koliki je postotak katolika, a koliki muslimana u plemenu Dou Donggo, katolički vjeroučitelj je kratko kazao da sedamdeset posto stanovništva čine muslimani, trideset posto katolici, *ali uzeto sve skupa, devadeset posto njih su kafiri (pagani)*.¹

Prema svemu što se iz sadržaja ovog djela vidi, spomenuti katolički vjeroučitelj je pod "paganstvom" muslimana i katolika u plemenu Dou Donggo mislio na mnoštvo pučkih vjerovanja i (tribalnih, animističkih, totemističkih, itd.) običaja kojima su na različite načine privrženi muslimanski i katolički stanovnici otoka Sumbawa. Nije potrebno posebno isticati, pučka vjerovanja i običaji plemena Dou Donggo nemaju nikoje i nikakvo uporište ni u muslimanskim niti u kršćanskim (katoličkim) teološkim sistemima, etičkim kodeksima i općeprepoznatljivoj, *službeno priznatoj* i verificiranoj obrednoj praksi. Ukratko, muslimanska i kršćanska (u ovom slučaju) katolička ortodoksija i ortopraksija, svaka sa svojih pozicija i iz svojih razloga, ne prihvataju, i često žestoko odbacuju, mnoga narodna vjerovanja i običaje.

Ali, šta su narodna/pučka vjerovanja i običaji? Kada i kako nastaju? Kako ih definirati? Iz svojih razloga i opravdanja, ta je pitanja postavljao islamski modernizam i reformizam u gotovo svim krajevima tradicionalnih zemalja islama² ili svijetu tradicionalnih muslimanskih zajednica.

U Bosni i Hercegovini je prodefilirala jedna plejada muslimanskih autora i publicista koja je bila izrazito kritički raspoložena protiv *narodne vjere i običaja*. Ovi su alimi i teolozi svoje intelektualno povjerenje utemeljili na islamskom modernizmu formuliranom od strane reformatora Džemaludina El-Afganija,³ Muhameda Abduhua,⁴ Rešida Ridaa,⁵ kao i drugih modernista i prosvjetitelja.

Rodočelnik *antimitološkog* i *antilegendarnog tumačenja Kur'ana*, Muhamed Abduhu, svoj je komentar Kur'ana *Al-Manar* koncipirao prosvjetiteljski i reformatorski. Ima mnogo stranica toga komentara na kojima

Abduhu odbacuje ophođenje sa Kur'anom na način čitanja "magijskog" štiva ili "talimana". Evo jednog takvog mjesta:

"Dijete o Kur'anu sluša od onih s kojima živi tvrdnju da je to Božiji govor... ali to dijete saznaje na pogrešan način, bilo tako što mu se usađuje uvjerenje da, ukoliko se taj i taj ajet (stavak Kur'ana) tako zapiše i vodom sapere, te tu vodu potom popije bolesnik, izliječit će se...! Ili pak, onaj koji nosi Kur'an neće mu se približiti ni džin ni šejtan, i Kur'an mu blagosilja to i to (u životu)."⁶

Komentar Kur'ana *Al-Manar* je muslimanima na Balkanu tokom XX stoljeća bio iznimno važno *prosvjetiteljsko* i *reformatorsko* vrelo. Čitali su ga i prevodili brojni alimi, vjeroučitelji i profesori. Bio im je izvor u razvijanju vlastite modernističke terminologije i metodologije kojima su se "razračunavali" sa domaćim bosanskim i balkanskim muslimanskim "praznovjermem i sinkretičkim amalgamima" među Albancima, Bošnjacima, Pomacima, Torbešima, itd. O ovome ćemo kazati koju riječ šire, kasnije.

Da bi se dala ili makar izdaleka naznačila ikoliko valjana određenja i deskripcije *narodne vjere*, uvijek je uputno vraćati se važnim djelima s područja proučavanja i studija religije, antropologije, sociologije i komparativne religije. Kada svraćaju pozornost na pučka vjerovanja i pučke vjerske običaje, mnoštvo ovih djela spominju tzv. *arhajskog* ili *arhaičnog čovjeka* i tzv. prvotnu, *primordijalnu*, "primitivnu" kulturu. Klod Levi-Stros često raspravlja o "primitivnoj" kulturi i arhaičnom čovjeku,⁷ o tome su poznate i rasprave Mircea Eliade,⁸ a u najnovije vrijeme i rasprave Karen Armstrong,⁹ te brojnih drugih autora. Ako u obličju rezimea ponudimo glavna objašnjenja koja daju antropolozi religije i povjesničari religijskih kultura, možemo kazati da se rodno tlo "*narodnih ili pučkih/pučanskih vjerovanja*" nalazi u tzv. *arhajskom čovjeku*. Arhajski ili arhaični čovjek je *homo sapiens* i *homo religiosus* svoje *prirodne sredine* i svoga statičnog društva, čvrsto sraslog u prirodi i sa prirodom. Arhajski čovjek još nema potrebe da zakorači hodom *čovjeka svijeta* ili hodom *čovjeka svjetske povijesti*. To će on učiniti i svjetsku povijest kušati umnogome sa stupanjem u kršćanstvo ili u islam. Kušanje i poimanje svijeta arhajskog čovjeka je omeđeno (i često postovječeno) kušanjem i poimanjem njegova prirodnog zavičaja. K tome, sviješću arhajskog čovjeka vladaju raznoliki oblici lokalnog *mithosa*, i lokalnih običaja. Drevni ili arhajski čovjek vrijeme ispraća u skladu sa prirodnim ciklusima ili *ciklički pojmljenom vremenu* uravnotežene smjene i mijene sjetve i žetve. *Pravolinijsko poimanje vremena* doći će na scenu tek sa dolaskom i širenjem kršćanstva, pa u određenim varijantama i islama.

1 Navedeno prema John Monaghan i Peter Just, *Socijalna i kulturna antropologija* (s engleskog prevela Milica Babić), izd. TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2003., str. 6. (kurziv naš).

2 O nastupu modernističkih ideologija u tradicionalne zemlje islama vidi Enes Karić (priredivač), *Tumačenje Kur'ana i ideologije XX stoljeća*, izd. Bemust, Sarajevo, 2002. god.

3 Džemaludin El-Afgani (umro 1898), reformator, djelovao na Bliskom istoku, posebno u Kairu.

4 Muhamed Abduhu (umro 1905), glavni autor (nedovršenog) komentara Kur'ana *Al-Manar* (*Svjetionik*). Abduhu je žestoki kritičar "narodnih praznovjerja".

5 Rešid Rida (umro 1935), reformator, u kasnijim etapama svoga života umjereni tradicionalista, bio urednik prosvjetiteljskog časopisa *Al-Manar* koji je utemeljio Muhamed Abduhu u Kairu. Također, glavni je redaktor komentara Kur'ana *Al-Manar*.

6 Muhamed Abduhu, *Muqaddimatu t-Tafsir, Tafsiru l-Manar*, Kairo, 1346 (H), str. 26.

7 Usp. Claude Levi-Strauss, *Strukturalna antropologija 2*, izd. Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 306. i dalje.

8 Usp. Mircea Eliade, *Sveto i profano*, izd. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci i Novi Sad, 2003. godine.

9 Usp. Karen Armstrong, *Bitka za Boga* (preveo s engleskog Ensar Emirović), izd. TDK Šahinpašić, Sarajevo, 2006. godine.

Kad su posrijedi Bošnjaci muslimani (ili bosanskohercegovački muslimani), svako ozbiljnije definiranje njihove narodne vjere (koju sačinjavaju mnogolika narodna vjerovanja i narodni običaji) treba uzimati u obzir mnogolike religijske amalgame i sinkretičke spojeve nastale tokom mnogih stoljeća iz dubina slavenskih paganskih, kršćanskih i islamskih ili pseudoislamskih tradicija. Kako ćemo pokazati u ovom eseju, po shvatanjima modernih bosanskohercegovačkih muslimanskih reformatorskih autora, bosanskohercegovački muslimani u svojim narodnim vjerovanjima i narodnim običajima imaju neke elemente "dekadentne" i "neislamske" prakse, stoga te sadržaje treba napustiti zarad "čistog vjerovanja" i "čistog i pravog" prakticiranja islama. (Trebalo podsjetiti da se u ovome, barem u načelu, slažu i na ovoj dionici zajedno nastupaju islamski modernizam i vehabizam. Ovi izmi, i jedan i drugi, žele "očistiti" muslimanska društva od "priraslina" uz *pravi islam*, bilo da se radi o "priraslinama" koje žilavo ustrajavaju iz predislamskih vremena, ili o onima koje su nastale različitim oblicima sinkretizama kršćanstva i islama. Ali, temeljna razlika na ovom polju između islamskog reformizma i vehabizma je u sljedećem: dok islamski reformizam želi iskorijeniti "dekadentnu" praksu da bi se muslimanska društva modernizirala, dotle vehabizam tu istu "dekadentnu" praksu iskorjenjuje da bi muslimanska društva bila što više tradicionalna na *idealno i izvorno islamski način!*).

2. Popis "neislamskih" vjerovanja i običaja u bosanskohercegovačkih muslimana

To da "ne treba rublje prati utorkom", ili da se "noću ne režu nokti", da se ne sklapaju brakovi "između dva bajrama", da se ne gata, ne ogleda, da se "ne baca tespih", da se ne razgrće grah, da se ne gleda u dlan i telvu od kahve u fildžanu,¹⁰ da se pred kućni prag treba da "izbace ožeg ili mašice kad žestoko sijeva i grmi", da se "ne valja na leđima spavati" a djevojci ni "potrbuške", itd., samo je početak dugog spiska šta sve usmena i pisana bosanskohercegovačka muslimanska tradicija prenosi kao tabu područja.

Ne valja se "šiti odjeća u času dok je čovjek (osoba) nosi (jer će se na taj način ušiti pamet", "ne valja u kući zviždati da se miševi ne legu", "u kući ne valja ništa oštriti, jer se čeljad oštre između sebe",¹¹ tri su tabua o kojima piše Kasim Hadžić. Mladi istraživač Elvir Duranović pobrojio je sljedećih deset "ne valja" u narodnoj tradiciji bosanskohercegovačkih muslimana:

- Ne valja ubiti daždvenjaka – ciknuće, pa ćeš ogluhnuti.
- Ne valja u utrak od kuće polaziti – stići će nesreća u putu.
- Ne valja javljati se lovcu, kad ide u lov neće imati uspjeha.

10 Usp. Hadži Hafiz Sinanudin Sokolović, *Islamski propisi o čuvanju zdravlja, posjeti bolesnika i sahrani umrlih muslimana*, izdavač autor, Sarajevo, 1972. godine, str. 71.

11 Usp. Kasim Hadžić, *Neislamski blagdani i muslimani*, objav. u: "Narodna Pravda", br. 32., 1941. god., str. 12.

- Ne valja kad grmi stajati pod trešnjom, ili orahom – ubiće grom.
- Ne valja kućnu zmiju ubiti – ubija se beričet.
- Ne valja na pragu stajati ili sjediti – nema uspjeha.
- Ne valja praznu bešiku ljuljati – umrijeće dijete.
- Ne valja preko insana prelaziti – neće narasti.
- Ne valja rezati nokte u utrak – sevep (uzrok) je velikoj bolesti.
- Ne valja zvijezde brojati, potrebit će na svoju pa će umrijeti.¹²

Norvežanka Tone Bringa, autorica umnogome najkompetentnije studije¹³ o tzv. bosanskom načinu muslimanskog bivstvovanja, nepristrasno i objektivno je opisala osjetljive napetosti koje još i danas postoje između mnoštva narodnih vjerovanja i običaja u Bošnjaka (bosanskohercegovačkih muslimana), s jedne, i zvaničnog modernističkog i reformatorskog usmjerenja Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, s druge strane.

Tone Bringa u širokim analizama navodi običaje vezane za vradžbinu, uroke, zapise,¹⁴ amulete, ograjisavanja, urokljive riječi, urokljive oči, podmetanje zlih čini,¹⁵ govori o šišanim kumovima,¹⁶ odvođenju bolesljivog djeteta na raskršće,¹⁷ odlascima "na žalost", posjetama "na radost", liječenju djece sevap-rukum,¹⁸ salijevanju strave,¹⁹ bacanju ljubavnih čina,²⁰ posjedovanju dva imena,²¹ itd.

Osim mnogih antropoloških i kulturoloških djela, koja se među ostalim bave i narodnim vjerovanjima i narodnim običajima, i precizno ih pobrajaju, u ovom je pogledu iznimno važno i korisno konsultirati i članke, rasprave i djela bosanskohercegovačkih muslimanskih teologa modernističkog i reformističkog usmjerenja. Razumljivo je da ova objavljena djela podvrgavaju oštroj kritici "neislamska" vjerovanja i "neislamske" narodne običaje u bosanskohercegovačkih muslimana.

Narodni običaji koji su kod muslimana u BiH i na Balkanu dobili ili, pak, nisu dobili vjersko islamsko ruho su brojni. U mnogim se tim običajima dijelovi Kur'ana upotrebljavaju na magijski način. Na primjer, dok jenga "dovodi mladu pred zaovu koja je kiti dukatima, djever viče: "Mašala", svatovi prihvataju: "Mašala", djever baca novac i bombone na mladu, a djeca i svatovi kupe."²² *Mašala je bosanski kolokvijalni izgovor uzvika oduševlje-*

12 Elvir Duranović, *Tragovi staroslavenske tradicije u praksi bosanskohercegovačkih muslimana i odnos islamskih učenjaka prema njima*, magistarska radnja odbranjena na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, 2009., str. 41.

13 Vidi Tone Bringa, *Biti musliman na bosanski način (identitet i zajednica u jednom srednjobosanskom selu)*, izd. Dani, Sarajevo, 1997. godine. Važnost studije Tone Bringe je i u tome što je ona plod njenih istraživanja koja je obavila 1987. i 1988. godine u jednome selu (regija Kiseljaka i Fojnice).

14 Tone Bringa, isto, str. 175.

15 Tone Bringa, isto, str. 189 – 195.

16 Tone Bringa, isto, str. 194.

17 Tone Bringa, isto, str. 194.

18 Tone Bringa, isto, str. 225.

19 Tone Bringa, isto, str. 193.

20 Tone Bringa, isto, str. 193.

21 Tone Bringa, isto, str. 194 – 195.

22 Hajrudin Hadžić Hadžija, *Tradicionalne bošnjačke igre i njihova veza sa običajima*, izd. Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1999., str. 149.

nja, *ma ša' allah*, koji se spominje u Kur'anu,²³ u značenju "Tako Bog hoće!" ili "To je Božija volja!", odnosno: *Ala je lijepo! Divno (li je)! Bravo!*²⁴ U vezi svatovskih običaja navodi se i uvođenje mlade u mladoženjinu kuću, tada "neka od rodica mladoženje stavlja mladenki Musaf pod pazuhu i daje joj pogaču (hljeb)."²⁵ *Musaf* iz ovog navoda je *Mushaf*, ili tradicionalni islamski naziv za knjigu Kur'ana, cjelovitu zbirku svih poglavlja Kur'ana. (U ranoj tradiciji islama nije poznato magijsko ili čudotvorno korištenje zbirke Kur'ana u svadbenim ceremonijama, niti je u djelima islamske tradicije ili hadisa,²⁶ ijednom zabilježeno da su mladenke iz tog doba prelazile prag kuća svojih muževa sa knjigom Kur'ana. Upotreba Kur'ana kao "magijskog predmeta" s vjerom da će sam dodir listova Kur'ana donijeti blagodat i uspjeh mladenki u njenom budućem životu i braku vidi se i po drugim svadbenim tradicionalnim običajima. "Dan nakon vjenčanja priređivao se tzv. *nićah* za žene, na koji bi dolazila samo mladoženjina ženska rodbina. Tom prilikom mlada bi sjedila na sredini sobe, prekrivena velom i "prebirala" bi, tj. prelistavala bi Kur'an, a zatim bi mladoj prisutne žene čestitala, a ona bi ih redom, počev od svekrve, ljubila u ruku."²⁷ *Nićah* je bosanski kolokvijalni izraz za *nikah* (brak, sklapanje braka), *nikah* se spominje u Kur'anu.²⁸ I po ovom običaju vidimo "magijsko" rabljenje stranica Kur'ana, nepoznato u ranoj ili formativnoj praksi islama.

Ovom prigodom nije moguće, niti je potrebno, navoditi *sve običaje* ili postupke u narodnoj praksi bosanske i hercegovačke gradske i seoske, urbane i ruralne, muslimanske sredine, koje je islamski modernizam u BiH označio i detektirao kao "čudne", "strane", "neislamske" i "neprihvatljive".

Također, nećemo biti u prilici ni da se bavimo nekim muslimanskim običajima koji ne samo da nemaju "magijsku" pozadinu, već su posve "ovosvjetski", i obiluju izrazito snažnim "dezavuiranjem šerijata" od strane samih muslimana. Primjerice, takva je običajna praksa isključivanja ženskih potomaka iz nasljeđivanja, posebno iz nasljeđivanja njiva, čaira i livada, "e da se sinovi i muški nasljednici ne bi ekonomski oslabili", itd. U Bosni i Hercegovini i na Balkanu razbaštinjenje žena je (bilo) itekako prisutno, ženskim nasljednicima se daje ili se davala (nedovoljna!) kompenzacija u novcu, ili u boljem slučaju u zlatu, recimo u safurinima. Ne treba posebno spominjati da je običaj ili praksa isključivanja ženskih nasljednika iz nasljedstva veoma stara, k tome, ona je posve suprotna šerijatu.²⁹

23 Usp. na primjer, Kur'an, sura XVIII (*al-Kahf*), 39.

24 Tako ovaj kur'anski i arapski usklik prevodi Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, izd. El-Kalem, Sarajevo, 1997., str. 772.

25 Hajrudin Hadžić Hadžija, nav. djelo, str. 150.

26 *Hadisom* se obično označava verbalni aspekt tradicije Poslanika Muhameda (s.a.v.s.). *Sunnet* je i praktični i verbalni aspekt te tradicije.

27 Hajrudin Hadžić Hadžija, nav. djelo, str. 187 – 188.

28 Usp. Kur'an, sura II (*Al-Baqara*), 235 – 237.

29 U djelu Rona Shahama (urednik), *Law, Custom and Statute in the Muslim World*, izd. Brill, Leiden i Boston, 2007. godine, drugo poglavlje (David S. Powers, *Law and Custom in the Maghrib, 1475 – 1500: on the Disinheritance of Women*) bavi se i danas naširoko prisutnim fenomenom razbaštinjavanja žena u tradicionalnim muslimanskim društvima.

Ova su vjerovanja i običaji zabilježeni u impozantnom broju osvrtu, članaka, rasprava i djela, i različito su objašnjavani tokom XX stoljeća u Bosni i Hercegovini.

U ovom eseju spomenućemo sljedeća tri tipska pristupa u proučavanju ovih običaja i vjerovanja. Te pristupe smatramo najvažnijim i držimo ih dominantnima u elaboriranju širokog opsega sinkretičke prakse i narodnih vjerovanja kod bosanskohercegovačkih muslimana.

- A) Islamski modernizam i islamska prosvjetiteljska kritika narodnih vjerovanja i običaja,
- B) Antropološka i kulturološka objašnjenja fenomena *narodnog* i *sufijskog islama* naspram službenog ili oficijelnog islama Islamske zajednice u BiH, i
- C) Narodni običaji i vjerovanja u kontekstu studija etnogeneze bosanskohercegovačkih muslimana.

Usljed nedostatka prostora (i jednako tako vremena) iz ovog eseja isključujemo bavljenje antropološkim i etnološkim studijama³⁰ i historijskim proučavanjima narodnih običaja bosanskohercegovačkih muslimana, narodne vjerske tradicije koja je bila (ili i sada jeste) predmetom sporenja između zvanično tumačenog islama Islamske zajednice u BiH i promotora *narodnog islama* u okrilju sufija, derviških redova i narodne prakse i običaja.³¹

Jednako tako ostavljamo po strani (i za dokonija vremena) analizu doista impozantnog broja studija posvećenih etnogenezi bosanskohercegovačkih muslimana, te temama "bogumilstva" i "patarenstva" koje su bile u modi gdjgdje na Balkanu i u Bosni i Hercegovini tokom XIX i XX stoljeća, a u Bosni i Hercegovini posebno tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XX stoljeća.³² Te su "probogumilske" i "propatarenske" studije rabile i elaborirale ove narodne neislamske običaje i vjerovanja kao krunski dokaz posebne i zasebne etnogeneze bosanskohercegovačkih muslimana. Danas su mnoge od tih tema, napose tema "bogumilstva" i "patarenstva", uveliko sišle sa naše naučne scene.

30 Fenomen zajedničkih ili srodnih običaja u kojima participiraju, na različite načine, i muslimani i kršćani, može se najbolje vidjeti na primjeru upotrebe tespiha ili brojanice i običaja molitve uz taj religijski rekvizit. Mladi slovenački etnolog Miha Šinkovec u svojoj raspravi *Tespih – nanizane misli* (objav. u časopisu *Muallim*, br. V/19, Sarajevo, septembar 2004., str. 104) tvrdi da je tespih muslimanima došao iz Indije u IX stoljeću, oni su ga prihvatili, potom su ga prihvatili i kršćani kao svoju brojanicu.

31 Uz već spomenuto djelo Tone Bringe, o ovome preporučujemo i sljedeća djela: Mark Pinson (urednik), *The Muslims of Bosnia-Herzegovina, their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard, Harvard University Press, 1996; Noel Malcolm, *Povijest Bosne, kratki pregled*, izd. Erasmus Gilda, Novi Liber i Dani, Zagreb i Sarajevo, 1995; Božidar Jezernik, *The Wild Europe*, Saqi Books, London, 2005; Hugh Poulton i Suha Taji-Farouki (urednici), *Muslim Identity and The Balkan State*, izd. Hurs and Company, London, 1997.

32 Vidi o ovome djela Muhamed Hadžijahić (u saradnji sa Mahmutom Traljićem i Nijazom Šukrićem), *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, izd. El-Kalem, Sarajevo, 1991; Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta, geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*, izd. Svjetlost, Sarajevo, 1974; Grupa autora, *Islam in the Balkans*, objav. u časopisu *Islamic Studies*, izd. Islamic Research Institute, Islamabad, 1997.

Na ovim stranicama naš je najprioritetniji zadatak pokazati na koji je način islamski reformizam i muslimanski prosvjetiteljski trend u Bosni i Hercegovini tretirao pojavu narodne vjere i vjerskih običaja kojima se nije moglo naći rodno tlo u islamskoj konstitutivnoj tradiciji.

Islamski modernizam u Bosni i Hercegovini i prosvjetiteljska kritika narodnih vjerovanja i običaja

Opći trend u zvaničnom islamskom mišljenju bosanskohercegovačkih muslimana³³ u XX stoljeću bio je modernistički, prosvjetiteljski i reformatorski. Također, brojni muslimanski intelektualci koji su djelovali izvan Islamske zajednice u velikoj su većini podržavali reformski i modernistički put u objašnjavanju islama i time dali svoje zasebne i osobne prinose općem prosvjetiteljskom i evropeizirajućem duhu vremena.

Bosanski muslimanski teolozi i alimi izašli su s pokličem "odbacujmo štetne običaje i sujevjerja",³⁴ tražili su "islam bez mistike i sujevjerja",³⁵ promovirali su "intelektualno" tumačenje islama, a bili protiv "primitivnog shvatanja vjere i vjerskih propisa",³⁶ pisali su da je islam protiv "vraćanja i praznovjerja",³⁷ za sujevjerje su tvrdili da predstavlja "ostatke mnogoboštva (širka)",³⁸ upozoravali su da islamsko učenje odbacuje "predskazivanje budućnosti",³⁹ mnoge narodne ceremonije u vezi sa ženidbom nazivali su "ružnim običajima",⁴⁰ o nekim narodnim običajima govorili su da su "protuvjerski",⁴¹ itd. Osuđivali su *sedmine* i *četeresnice* mrtvima, na kojima se "recitirao Kur'an i dijelio hljeb", i u tim ceremonijama gledali "sa strane primljeni običaj".⁴²

Ima primjera da su bosanskohercegovački alimi napisali cijele brošure i knjige, upozoravajući na mnoštvo narodnih i "neislamskih" običaja. Hafiz Sinanudin Sokolović je u svojoj knjizi *Islamski propisi o čuvanju zdravlja, posjeti bolesnika i sahrani umrlih muslimana*, upozorio na neke od narodnih običaja, na primjer da se u kući umrlog muslimana "platnom ili nečim drugim zastiru sva kućna ogledala", zatim da se "čuva umrli da ga ne preskoči mačka, jer bi se – vele – mogao povampiriti", te da se "stavlja posuda s vodom na prozor u kući umrle osobe, i to će-

33 Pregled povijesti islamskog mišljenja u BiH vidi u: Enes Karić, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*, izd. El-Kalem, Sarajevo, 2004.

34 Usp. Šukrija Bakalović, *Odbacujmo štetne običaje i sujevjerja*, Glasnik VIS-a, br. 3, Sarajevo 1952. godine.

35 Usp. Muhamed Salihspahić, *Islam bez mistike i sujevjerja*, objav. U Glasnik VIS-a, br. 1-4, Sarajevo, 1953.

36 Usp. Ibrahim Hodžić, *O intelektualnom i primitivnom shvatanju vjere i vjerskih propisa*, izdavač Odbor islamske zajednice Visoko, Sarajevo, 1971. godine.

37 Usp. Šaban Hodžić, *Islam strogo zabranjuje vraćanje i praznovjerje*, Glasnik VVS-a IVZ-ce, br. 4., Beograd, 1934.

38 Usp. Vehbija Hodžić, *Sujevjerje – ostaci mnogoboštva (širka)*, Glasnik VIS-a, br. 7 – 8, Sarajevo 1967. godine.

39 Usp. Abdurahman Hukić, *Predskazivanje budućnosti i islamsko učenje*, Glasnik VIS-a, br. 11, Sarajevo 1963.

40 Usp. Mehmed Handžić, *Ružni običaji u vezi sa ženidbom*, objav. u svesku: Teme iz opće i kulturne historije, Izabrana djela Mehmeda Handžića, knjiga V, izd. Ogledalo, 1999. godine.

41 Usp. Mustafa Busuladžić, *Nekoliko protuvjerskih običaja kod nas*, objav. u Novi Behar, br. 3., Sarajevo 1945. godine.

42 Mustafa Busuladžić, isto, str. 38.

terdeset dana, da bi se duša dotične osobe imala iz čega napiti kada dođe kući".⁴³

U ovoj vrsti reformatorske islamske literature u Bosni i Hercegovini posebnu kritiku su doživjela muslimanska praznovanja kršćanskih blagdana: Đurđevdana, Ilin-dana, Gospojine, Spasovdana, Mitrovdana. Muslimani su upozoreni da njihova narodna muslimanska praznovanja spadaju u "ružne poslove" koje treba "spriječiti".⁴⁴ O odbacivanju muslimanskog participiranja u "Đurđevskom uranku" posebno je pisao Husejn Jahić.⁴⁵

Fetve Huseina Đoze kao važan izvor za proučavanje narodne vjere Bošnjaka i Albanaca

Nesumnjivo je da je djelo Huseina Đoze⁴⁶ u pogledu "borbe protiv neislamskih običaja iz doba dekadence muslimana" najvažnije i najsustavnije kod nas, jer Đozo je bio najprivrženiji sljedbenik islamskog modernizma i reformizma u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XX stoljeća.

Posebno je važna njegova opsežna zbirka fetvi, koja se na mnogim mjestima može čitati i kao precizni kompendij komentara o "neislamskim" običajima i o islamu stranim vjerovanjima i postupcima kojih se pridržavaju bosanskohercegovački muslimani (ali i muslimani Albanci, te Torbeši, Pomaci i balkanski Turci) na različitim ravnima svojih običajnosti.

Na temelju činjenice da su brojni čitatelji Glasnika VIS-a⁴⁷ sa područja socijalističke Jugoslavije postavili pitanja o ovim običajima, vjerovanjima i postupcima, zaključujemo da se ovi običaji i vjerovanja žilavo održavaju u narodnoj vjerskoj praksi bosanskohercegovačkih muslimana, kao i na Balkanu općenito.

Krenemo li sa Huseinom ef. Đozom u detektiranju "neislamske prakse" bosanskohercegovačkih muslimana, zapazićemo možda i stotine običaja i vjerovanja kojima islamski modernizam zamjera ili ih odbacuje. Na primjer, za "obraćanje mrtvome" (učenje *talkina*) na tek zagrnutoj mezaru odraslog muškarca i žene, veoma prisutnoj praksi u Bosni i Hercegovini i na Balkanu, Đozo tvrdi da je "jedno od osnovnih zabluda koja je nastala u dekadentnom periodu..."⁴⁸ U svome odgovoru o *talkinu* on traži da se sa tim narodnim običajem prestane. Đozo se protivi i postupku ustajanja (*dizanja na noge*) uvriježenoj kod bosanskohercegovačkih muslimana pri spomenu imena Muhammeda alejhiselam.

43 Usp. Hadži Hafiz Sinanudin Sokolović, nav. djelo, str. 72 – 73.

44 Usp. raspravu: Alija Aganović, *Sprečavanje ružnih poslova*, Glasnik IVZ, br. 5, Sarajevo, 1940.

45 Usp. Husejn Jahić, *Đurđevski uranak*, El-Hidaje, br. 7 – 8, Sarajevo, juni – juli 1936. godine.

46 Husein Đozo je rođen 1912. a umro 1982. godine. Nakon školovanja u bosanskim medresama školovanje nastavlja na Univerzitetu Al-Azhar u Kairu. Dugo godina je bio vjersko-prosvjetni referent Vrhovnog islamskog starješinstva u socijalističkoj Jugoslaviji. Izdavačka kuća El-Kalem objavila je njegova *Izabrana djela* u pet svezaka (Sarajevo, 2006.)

47 Glasnik IVZ-ce, kasnije Glasnik VIS-a, jeste službeno glasilo Islamske zajednice, jedno od najvažnijih tokom XX stoljeća. Prvi broj Glasnika IVZ-ce izašao je za Kraljevine Jugoslavije, u Beogradu 1933. godine.

48 Husein Đozo, *Fetve I, Izabrana djela*, izd. El-Kalem, Sarajevo, 2006., str. 22.

".... Nije dozvoljeno pridavati čovjeku ono što pripada Bogu!", kaže Dozo.⁴⁹

Na pitanje da li se muslimani mogu moliti svetom Antunu (pitanje je bilo inicirano jednim događajem iz 1965. godine, kod Zenice, u kojem se spominje da "tamošnji muslimani odlaze u crkvu i mole se svetom Antunu"), Dozo odgovara da obraćanje molitvom 'svetom Antunu', ili bilo kojem drugom čovjeku, islam strogo zabranjuje i smatra to jednim od najtežih grijeha (*širk*).⁵⁰ Ipak, na istom mjestu Dozo kaže da "islam nema ništa protiv toga da musliman uđe u crkvu, pa da se tamo čak po svojim propisima pomoli Bogu, kao što su nedavno učinili muslimani u Kelnu (Njemačka)."⁵¹

Na pitanje "kakav je stav islama prema zapisivanju i vraćanju", Dozo odgovara da "vraćanje i zapisivanje islam strogo zabranjuje."⁵² Smatra da je islam poduzeo "sve potrebne mjere u cilju pune likvidacije praznovjerja, predrasuda, vraćanja..."⁵³

Fetvu o odbacivanju vjere u dolazak *Dedžala* (Dedžal je islamska verzija *Antikrista*) Dozo je koncipirao kao svoje objašnjenje metafora zla (Dedžal) i dobra (Isa a.s.).⁵⁴

Husein Dozo je u svojim fetvama bio posebno kritičan prema mnogobrojnim narodnim običajima vezanim za smrt i umrlog. Običaje tzv. *sedmine*, *četeresnice*, *godišnjice*, kao vida pomoći mrtvima od strane živih rođaka ili prijatelja Dozo je strogo odbacivao. Preporučivao je da živi pomažu žive (npr. osnivanjem fondova za stipendije učenicima Medrese).⁵⁵

U nekoliko mahova je Huseinu Dozi postavljeno pitanje i o "običaju na Đurđevdan variti djeci jaja koja toga dana jedna s drugom tucaju, također uoči toga dana (Đurđevdana) naše (muslimanske) djevojke nose vodu sa mlinskog kola (omaha) da bi se na Đurđevdan ujutro rano umile, jer im se kaže da im se nikad lice neće ogubati..."⁵⁶

Odgovarajući na ovo pitanje, Husein Dozo veli da "svaka vjera ima svoje obrede, praznike i običaje. Čovjek može pripadati samo jednoj vjeri i ispovijedati samo jedno uvjerenje. Od svakoga se traži samo to da čuva svoje, a poštuje tuđe."⁵⁷

Istina, na ovom mjestu Dozo pravi jednu iznimku, pa kaže:

"Druga je stvar ako se radi o narodnim običajima i nacionalnim praznicima. Oni su zajednički."⁵⁸

Dozo na ovom mjestu nije objasnio šta smatra *narodnim običajima*, a šta misli pod *nacionalnim praznicima*. Također, na pitanje koje mu je upućeno sa Kosova o tome da "muslimani svake godine na Đurđevdan posjećuju ovo (sultan-Muratovo) turbe, tražeći od njega pomoći protiv

raznih bolesti i drugo", Dozo decidirano odgovara "da islam najstrožije zabranjuje posjećivanje turbeta u smislu traženja pomoći, bez obzira ko leži u tom turbetu. Islam je uklonio sve prepreke između Boga i čovjeka."⁵⁹

Dozo na istom mjestu navodi sljedeće:

"Ono što muslimanske mase iz neznanja rade kod nas i u mnogim islamskim zemljama okupljajući se prilikom raznih zgoda, čak prilikom kršćanskih praznika, kao što je slučaj posjete na Kosovu oko turbeta, i tražeći pomoć od umrlih, stoji bez sumnje u najstrožijoj oprečnosti sa islamskim učenjem o Božijem jedinstvu, koje isključuje svakog posrednika, makar on bio Božiji poslanik."⁶⁰

Racionalizam i modernizam Huseina Doze je vidljiv i kad je posrijedi njegova fetva i odgovor na pitanje (postavljeno 1966. godine) od strane Islama Karagića iz sela Rizvanovića kod Prijedora, koji traži Dozin komentar na sljedeće:

"Čitajući jedno staro izdanje "Nade" iz 1896. godine zapazio sam iz pisanja Edhema Rizaa izvjesne stvari. Između ostalog na strani 107. spomenutog lista stoji i ovo: "Uz Resulullahov kabri-šerif nalaze se grobovi hazreti Omera, r.a., Ebu Bekra, r.a., hazreti Fatime i prazan grob Isaa, a.s."⁶¹

Husein Dozo izražava čuđenje da ima ovakvih vjerovanja, te kaže:

"Nije tačno da se uz kabur našeg pejgambera Muhammeda, a.s., nalazi i prazan grob Isaa, a.s. To je puka izmišljotina. Čudi nas kako je moglo doći do nje."⁶²

Huseina Dozu su, naravno, pitali i za svetkovanje Gospojine, Vidovdana, Đurđevdana, itd. U svome odgovoru on kaže:

"Poznati su takvi običaji. Ja mislim da ih je sada sve manje. Znam da su u mom kraju⁶³ muslimani pravili teferiče na Petrovdan, Jurjev, Vidovdan, Spasovdan itd. Ti teferiči bili su isključivo muslimanski. Sada ih uglavnom nema više. Ukoliko ih ima još negdje, čini se da su potpuno izgubili vjersko obilježje i dobili karakter narodnog veselja i teferiča."⁶⁴

59 Husein Dozo, isto, str. 83.

60 Husein Dozo, isto, str. 83.

61 Husein Dozo, isto, str. 89.

62 Husein Dozo, isto, str. 89. Dozo na ovom mjestu daje objašnjenje zašto je došlo do ove "izmišljotine". Po islamu se "vjeruje da je Isa a.s., još živ i da će tek umrijeti kada se ponovo pojavi na zemlji, kada ovdje obavi svoju drugu misiju, koja će biti u okvirima islamskog učenja. Bit će da se nekome u vezi s tim postavilo pitanje, pa gdje bi on mogao biti pokopan. S obzirom da će pozivati u islam i ići putem Muhammeda a.s., najprirodnije je da njegov grob bude uz kabur Muhammeda, a.s. Tako je, prema našem mišljenju, legenda riješila pitanja groba i smrti Isaa, a.s. Isa, a.s. stvarno nema groba na zemlji." (str. 89.)

63 Husein Dozo je rođen 1912. godine u selu Bare, općina Goražde, istočna Bosna.

64 Husein Dozo, isto, str. 393.

49 Husein Dozo, isto, str. 32.

50 Husein Dozo, isto, str. 48 – 49.

51 Husein Dozo, isto, str. 48.

52 Husein Dozo, isto, str. 58.

53 Husein Dozo, isto, str. 58.

54 Husein Dozo, isto, str. 60.

55 Husein Dozo, isto, str. 62.

56 Husein Dozo, isto, str. 79.

57 Husein Dozo, isto, str. 79.

58 Husein Dozo, isto, str. 79.

5. Kompromisi zvanične teologije sa narodnim vjerovanjima i običajima

Sve zvanične teologije, teozofije i mistike (taoizma, budizma, judaizma, kršćanstva, islama...), bile klasične ili moderne, svojim sistemima prezentiraju vjeru na općenit, sistematičan, funkcionalan, rafiniran i racionalan način.

Biblija, Vede, Upanišade, Avesta, Kur'an, sva su ta sveta pisma i sva su ta sakralna štiva (u koja raznoliki segmenti čovječanstva vjeruju kao u *Božiju Riječ*, u *Božiju Opomenu* i *Njegovu Testamentnu Poruku*) došla vremenom do teologa i pristigla do teoloških škola.

Poruka svetih pisama se na nebrojeno mnogo načina susrela sa teozozima, teozofima, misticima... i potom prelomila kroz rafinirane teološke/teozofske/mističke prizme, sisteme, metode tumačenja, egzezeze i hermeneutike. Praktički, povijest svake teologije/teozofije/mistike i svakog od njihovih rukavaca jeste povijest teološkog/teozofskog/mističkog sistematiziranja poruka uznačenih u sveta štiva.

Ali, zvanične teologije su pravile i veoma česte kompromise sa narodnim vjerovanjima i narodnim običajima. Primjera ima mnogo. Recimo, muslimanski su misionari ustuknuli pred narodnim vjerovanjima Berbera i "zabranili da se kolju pijetlovi" jer su ih Berberi štovali kao svete životinje. Kompromis koji su već u VII i VIII stoljeću napravili muslimanski teolozi svodi se na objašnjenje da je "pijetao proglašen izuzetnim stvorenjem, štaviše mujezinom, jer jutrom pjeva i budi na molitvu!"⁶⁵ Pijetlovi su, tako, ostavljeni na miru za duge periode vremena.

Sličnu pojavu, ali na drugoj strani svijeta, imamo i kad je posrijedi ženidba udovicama. Naime, kad su muslimani doprli do Indije, zapazili su da se neke sekte hindusa sustežu od ženidbe udovicama. Da bi se hindusima umilili, neki su muslimanski teolozi našli "islamsko opravdanje" za izbjegavanje ženidbe udovicama, usprkos činjenici da se Poslanik Muhammed (s.a.v.s.) u različita vremena oženio sa devet udovica.⁶⁶

Iz Indije imamo i primjer ustupka hindusima u muslimanskim fetvama da se krave uopće ne smiju klati (a ne samo u obredne svrhe, *kurban*)! Dato je objašnjenje da su krave izvor mlijeka, a mlijeko ima itekako snažnu vezu sa majčinstvom, itd. itd.

Pređemo li na bosanski i na plan Balkana, vidljivi su brojni kompromisi zvaničnog islamskog mišljenja sa narodnim vjerovanjima i običajima.

Posjetama visovima i pećinama u povorkama, što je predislamski običaj/ostatak bilo narodne paganske slavenske proslave dolaska proljeća i ljeta, ili je daleki eho katoličke procesije, dato je islamsko obredno ruho. Učenje mevluda, zikrova, obavljanje namaza, itd. uzglobljeno je u narodnu praksu i pobožnost,⁶⁷ i funkcionalno poslu-

65 Citirano prema Husayn Ahmad Amin, *Al-Lama'ul fi l-Usturati wa l-Fanni (Iracionalno u mitu i umjetnosti)*, u zborniku: *Le rationnel at l'irrationnel*, izd. Beit Al-Hikma, Carthage, Tunis 2000., str. 27 – 28.

66 Husayn Ahmad Amin, isto, str. 27.

67 Sjećam se običaja iz svoga djetinjstva (u selu Višnjevu kod Travnika)

žilo kao način *islamiziranja* tih narodnih običaja.

Veoma su brojna mjesta gdje Husein Đozo u svojim fetvama pravi uočljive kompromise između načela islamske (tradicionalne) praktične teologije sa nadolazećim valovima modernosti u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Smatrao je, na primjer, da savremeni običaj obavljanja namaza bez kape, tj. *gologlavo*, "ne predstavlja nikakav prijestup"⁶⁸ iako se općenito smatra(lo) da je muslimanski običaj *stavljanje*, a kršćanski *skidanje*, kape s glave pri ulasku u bogomolju.⁶⁹

Također, Đozo u svojim fetvama dodaje "da islam nije propisao kakvu kapu muslimani moraju nositi."⁷⁰ Đozo, isto tako, ne povezuje šešir sa kršćanstvom, niti povezuje šapku ili kačket sa *kršćanskom odjećom*, i takvi njegovi stavovi su brojni u njegovim fetvama.

U jednoj on izričito kaže:

"... šešir više nema vjerskog obilježja. On je danas postao općenito nošnja gotovo čitavog svijeta. On, ustvari, nije nikada ni imao stvarno vjerski karakter. To je dio nošnje evropskih naroda. S obzirom da je Evropa bila kršćanska, mi smo nekim njenim običajima, u što spada i nošnja, dali vjersko obilježje. Čudno je samo to što se ta forma zadržala samo na šeširu, dok su se drugi dijelovi evropske nošnje lakše prihvaćali. Oko oblačenja "ancuga" nije bilo kakvih naročitih prigovora..."⁷¹

Slične stavove Đozo je u svojim fetvama imao i kad je posrijedi oblačenje kačketa i kravate. Na pitanje da li "ovdašnji muslimani" smiju nositi beretku i kravatu, Đozo tvrdi "da je pogrešno smatrati da je islam propisao muslimanima kako će se odijevati"⁷²

Đozo je liberalan i kod stava o valjanosti molitve (namaza) onog muslimana koji je popio određenu količinu opojnih pića, ali se nije posve opio i pri svijesti je.⁷³

Veliki je broj Đozinih fetvi u kojima na djelu vidimo kompromis narodnih običaja i vjerovanja sa modernim i modernističkim shvatanjima i "zahtjevima vremena".

i našeg porodičnog učenja Kur'ana (poglavljia Jasin) mrtvima. Obred učenja Kur'ana smo obavljali "uz upaljenu svijeću" koju nam je (najčešće istu tu večer) donio najbliži rođak nedavno umrloga muslimana ili umrle muslimanke. Kur'an smo "uz svijeću" učili ili za *sedminu*, ili za *četeresnicu*. Kad su date primjedbe da je "upotreba svijeće" u vjerske svrhe običaj kršćana, dato je objašnjenje da u tome nema nikakve smetnje, jer se uz svjetlost svijeće recitira (tj. uči) Kur'an! To je tipičan primjer *islamiziranja* određenih narodnih vjerovanja i običaja.

68 Husein Đozo, isto, str. 33.

69 Tradicionalni muslimanski autoritet, Seyyed Hossein Nasr (profesor islamskih studija na George Washington univerzitetu) kaže sljedeće: "Kad kršćanin odlazi u kuću Božiju, on skida šešir da bude učtiv, da bude skrušen pred Bogom. Musliman i Jevrej, naprotiv, pokrivaju glavu iz istog razloga. Vanjski postupci su dijametralno suprotni ali je unutarnji smisao isti." Usp. Seyyed Hossein Nasr, *Religija i religije: Izazov življenja u multireligijskom svijetu*, prevela s engleskoga Zulejha Ridanović, objav. u: *Ljudska prava u kontekstu islamsko-zapadne debate*, priredio Enes Karić, izd. Pravni centar, Fond Otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1996., str. 36.

70 Husein Đozo, isto, str. 48.

71 Husein Đozo, isto, str. 97.

72 Husein Đozo, isto, str. 34.

73 Husein Đozo, isto, str. 50.

Zaključak

Narodna religija u bosanskohercegovačkih i balkanskih muslimana svojim običajima i vjerovanjima obuhvata (ili pokriva) sve "granične situacije" (*Die Grenzsituationen*): rođenje, rad, ljubav, bolest, borbu, smrt.

U literaturi bosanskohercegovačkih muslimanskih autora (Bošnjaka) koja se bavi narodnim, pučkim vjerovanjima i običajima daju se detektirati tri opće vrste objašnjenja i elaboracija:

- Islamski modernizam i islamska prosvjetiteljska kritika narodnih vjerovanja i običaja,
- Antropološka i kulturološka objašnjenja fenomena *narodnog* i *sufijskog islama* naspram službenog ili oficijelnog islama Islamske zajednice u BiH, i
- Narodni običaji i vjerovanja u kontekstu studija etnogeneze bosanskohercegovačkih muslimana.

Prije svake povijesne objave svetog štiva i svete knjige ima (i bio je) narod. On biva i stanuje u svojim običajima, slutnjama, snovima, pričama, predanjima, mitovima, prebiva i stanuje u svojoj sreći i nesreći i podno ove Mjesečeve sfere ispraća mijene dana i noći.

Narod domišlja i stvara svoju narodnu vjeru posred života, daleko od sistem(at)skih škola teološkog, filozofskog i mističkog mišljenja, narod kreira i obogaćuje tradiciju narodne vjere. U tome sudjeluju svi koji sačinjavaju narod: težaci, zanatlije, domaćice, pastiri, anonimni pojedinci naroda.

Primjer bosanskohercegovačke muslimanske reformatorske i modernističke kritike narodne vjere i narodnih običaja je iznimno zanimljiv i potrebno mu je posvetiti veću pažnju.

Summary

THE TRADITIONAL RELIGION OF MUSLIMS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

A brief retrospection on the Islamic modernist critique of the *traditional religion* of Muslims in Bosnia and Herzegovina)

Enes Karić, PhD

In this paper, the author is discussing various phenomena of the so-called 'traditional religion' of BH Muslims. In the first part of the paper, the focus is on the essential orthodox views established by the official theology, in order for the author to reflect on the 'traditional religion', or, in other words, the practising of different religious amalgams in combination with what is considered to be the 'official' or the 'true' religion. The author often points to the phenomena of 'reconciling' the (previous) syncretic tradition and the official (current) theology by the public or the folk. In the second, viz. the main part of the paper, the author refers to the methods the scholars applied when theoretically elaborating various phenomena in terms of the 'traditional Islam' in Bosnia and Herzegovina. The so-called 'non-Islamic' customs present in the religious practice of BH Muslims have been interpreted in various ways. These customs were often attributed to the Bogumil origins and uniqueness of BH Muslims, and they were also, very often, criticised by the authorities, viz. The Islamic Community from Sarajevo. A special tribute has been given to some authors, such as Husein ef. Đozo, who held a rationalistic and enlightening view on these customs, sometimes even trying to transcend them.

Key words: BH Muslims, 'traditional religion', folk or local holidays, folk customs, non-Islamic customs, syncretism, the official theology, etc.

الموجز

الدين الشعبي

عند مسلمي البوسنة والهرسك

التفاتة قصيرة إلى النقد الحداثي الإسلامي للدين (لشعبي عند مسلمي البوسنة والهرسك)

أ. د. أنس كاريتش

يبحث الكاتب في هذا المقال ظاهرة ما يسمى بالدين الشعبي عند مسلمي البوسنة والهرسك. ويلفت الانتباه في الأجزاء الأولى من المقال إلى المعتقدات القويمة الجوهرية التي تصيغها المؤسسات الدينية الرسمية. ثم يشير الكاتب إلى "الدين الشعبي" أو الممارسة الشعبية للخلطات الدينية المتنوعة مع تلك التي تعتبر ديناً "رسمياً" أو "صحيحاً". ويبرز الكاتب في مواضع كثيرة ظواهر "التصالح" الشعبي أو الجماهيري للتقاليد (السابقة) التوافقية والدين الرسمي (المعتمد). ويبرز الكاتب في الجزء الثاني الرئيسي من هذا المقال الطريقة التي كان الدارسون للكثير من ظواهر "الإسلام الشعبي" في البوسنة والهرسك يعرضون فيها موادهم التي كانوا يشرحونها نظرياً. كانت ما تسمى بالعبادات "غير الإسلامية" التي ترى في ممارسات مسلمي البوسنة والهرسك. تفسر بطرق مختلفة. فأحياناً كان يبرر بها المنشأ البوغوميلي والخصوصية عند مسلمي البوسنة والهرسك. لكن تلك العبادات كانت في أحيان كثيرة تتعرض للانتقاد من المؤسسة الإسلامية الرسمية في سراييفو. وقد تم تقديم معالجة خاصة لبعض المؤلفين. أمثال الشيخ حسين جوزو. الذي كان ينظر إلى تلك العبادات بطريقة عقلانية تنويرية. وبهذه الطريقة كان يتغلب عليها أحياناً

الكلمات الرئيسية: مسلمو البوسنة والهرسك. الدين الشعبي. الأعياد الشعبية. العبادات الشعبية. العبادات غير الإسلامية. التوفيق بين المعتقدات (الدينية) المتعارضة. الدين الرسمي. الخ